

**GENRESSURSER
SOM LEVENDE
KULTURMINNER**

Kulturminneåret 2009

skog+
landskap

NORSK
GENRESSURSENTER

KULTURMINNEÅRET 2009

*Nå duve det blommer med raulette kinn,
enga står sammarskledt,
raudkløver'n bøye seg,
prestkragen tøye seg,
brureslørgraset står tett.
Æillting er kvellsro og kvile og fred,
og blomma veitt ittno om det som skal skje....*

Slipsteinsvalsen, Alf Prøysen

Foto: Leif Hauge

Genressurser som levende kulturminner

Genressurser i landbruket er biologisk mangfold og arvemateriale knyttet til våre anstrengelser for å dekke grunnleggende behov for mat, hus, klær og varme. Norsk genressurssenter arbeider for bevaring og bruk av genetisk mangfold og bruker Kulturminneåret 2009 til å fokusere på husdyr og planter som har gitt eksistensgrunnlag i vårt land, helt fra de første menneskene ble bofaste her i nord fram til vår tid.

Husdyrraser, plantesorter og skogtrær er levende kulturminner. Telemarksku, målselvnepe og torsteineple gir assosiasjoner til gårdsdagens landbruk. De fleste av de gamle husdyrrasene er bevart og brukes i begrenset omfang. Mange av de gamle plantesortene er gått ut av bruk, en del er bevart i genbank, men mange er også blitt borte.

Mangfoldet av arter, raser og sorter bevares best gjennom aktiv bruk, gjerne i tradisjonelle og allsidige driftssystemer eller kombinert med hobby og idealisme. Arvematerialet lagres også i genbanker, men kunnskap om dyrking, stell og bruk er også verdifull kultur og tradisjon som bevares best gjennom aktiv bruk.

Eika kalles ofte kongen blant trærne. Den kom hit til landet for 7 000 år siden og vokser i dag i et belte langs kysten nord til Nord-Møre. Eik er trolig det treslaget i Skandinavia som er levested for flest arter. Opp mot 1500 arter av insekter, sopp, moser og lav er funnet på eik. For 300-400 år siden ble store deler av norsk eikeskog rasert da tømmeret ble brukt til krigsskip i den danske marinen eller eksportert til Nederland og England.

Det første treet som ble fredet ved lov i 1914 var eika "Den gamle mester" ved Krøderen, som Jørgen Moe skrev et dikt til i 1859.

Eika på UMB, Ås. Foto: Dan Aamlid

Foto: Bjørg Helgesen Sveen

Norsk buhund er i dag en sjelden hundese. For få tiår siden var buhund den vanligste gårdshunden og ble brukt til både gjeting og jakt. Buhunden er en allsidig hund som gjerne vil være i aktivitet og ha oppgaver. Hvis ikke kan den finne på å la energien og livsgleden sin komme ut på måter vi ofte ikke setter pris på, f eks umotivert bjeffing. Men buhunder som får nok oppmerksomhet og oppgaver er flotte og hengivne familiehunder.

Madonnaliljen er blitt kalt verdens eldste kulturplante, og har vært både symbolplante og legeplante. Et over 2500 år gammelt relieff fra det gamle Egypt viser høsting av liljebloster og pressing av kostbar liljeolje som ble brukt i salver.

Madonnalilje er en av de mest kjente klosterplantene. Den fantes i klosterhager i hele Europa og ble brukt til medisin mot plager av ulike slag, blant annet mot den "hellige ild" - Ignis Sacer - som var meldrøyeforgiftning. I dag er den mest en fantastisk vakker prydeplante.

Foto: Per Arvid Asen

Å plante et tuntre er en lang tradisjon. Treet ofret man til for å sikre ei trygg framtid for gården og dens folk. Det symboliserer slektens livskraft og livsvilje, og det binder slektsledd sammen. Tuntreet sto for makt, framgang, trivsel, lykke og kontinuitet både for gård og ætt. Tradisjonelt har alm, ask, bjørk, eik, lind, lønn, osp og rogn blitt brukt som tuntrær.

Dette fine lindetreet står på Søgne prestegård, der Bjørnstjerne Bjørnsons foreldre bodde. Bjørnson skrev mye om trær i sine verker.

Foto: Egil Hansen, Dendrofoto

Foto: Anna Rehnberg

Smålensgås regnes som den opprinnelige norske landrasegåsa og har også vært kalt norsk flekket gås og norsk landgås. Da det som en følge av fugleinfluensaen i 2006 ble innført restriksjoner mot utendørs fjørfehold, gikk dette hardt ut over alt hobbyfjørfe, og spesielt de rasene som det allerede var svært få av, slik som smålensgåsa. Rasen er derfor i dag sterkt truet, og det hadde vært fint om flere var interessert i å ha smålensgås i hagen eller på gården.

Målselvnepa er en av få norske landsorter som fortsatt dyrkes, og på torget i Tromsø regnes den for en delikatesse. Nepa har historie helt tilbake til pomorhandelen på 1800-tallet da nepefrø ble innført fra Russland av "bondehandler" Cedorph Ebeltoft.

Fra 1865 dyrket Ole Enok Olsen fra Målselv frø av "Russenepe". Ol'Enok, som han ble kalt, valgte bare gule, sirkelrunde neper med uthulet bladfeste til videre frøavl, og på den måten fikk nepa sitt nåværende utseende. Nepa ble derfor også kalt 'Ol'Enok-nepe'.

Foto: Ulrike Naumann

Utmark behøver ikke å være langt unna gården eller annen bebyggelse. Her er en flokk med vestlandske raudkoller på utmarksbeite midt i ei klynge med hus. Noen synes det er kjedelig at raudkollene bare har èn farge, men de som ser nøye etter vil se at selv èn farge kan ha stor variasjon, fra de mørke til de helt lyse.

Foto: Anna Rehnberg

Eplesorten Torstein har vært blant våre viktigste eplesorter i omtrent 200 år. Men nå "vil ikkje Gartnarhallen ha dei lenger" som Olav H. Hauge har skrevet i sitt dikt om 'Flaskeplet', en annen eplesort som er blitt historie. Sorten er først kjent fra eplehagen til Torsten Larssen Oppedal i Opedal i Hardanger omkring 1760 og har fått navn etter han. Kanskje var sorten importert, men det er like sannsynlig at den har oppstått i Hardanger. Torstein-eplene holdt seg lenge, helt fram til påsketider. Nå er norske epler til påske bare et fjernt minne.

Foto: Finn Måge

Julekort fra Kirsten Johansen, Bodø

Den eldste norske beskrivelsen av et juletre finnes i et brev fra Jørgen Moe i 1842. Fra midten av 1800-tallet ble det vanlig å arrangere juletreffester, og skikken med å ta inn ei gran til jul oppsto. Juletreet har røtter i hedensk tradisjon, men som kristent symbol står det eviggrønne grantreet for evig liv og livets tre i Paradiset.

I dag pynter mer enn 90 % av norske husstander et tre til jul. I 2008 ble det brukt ca 1,8 millioner juletrær. Vanlig gran har vært og er fortsatt mest brukt, men edelgran har de siste årene tatt over en økende del av markedet.

Kulturarv og ressurser for framtida

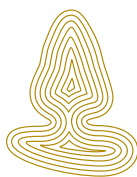
Historien om vår kultur har vist at vi trenger dette mangfoldet for å tilpasse landbruket og tilhørende grønne næringer og aktiviteter til nye tider, med nye behov for mat og medisin, tilpasninger til nye levevilkår, nye sykdommer og endret klima.

Våre levende kulturminner passer godt inn i Kulturminneårets fokus på "Dagliglivets kulturminner" og "Kulturminner på vandring". Menneskenes dagligliv har til alle tider vært preget av nærhet til trær, dyrkede planter og husdyr, og de er alle kommet vandrende fra fjerne himmelstrøk på ulike måter.

Ås, mai 2009

3/2009

KULTURMINNEÅRET 2009

skog+
landskap

NORSK
GENRESSURSSENTER

Norsk genressurssenter
- inngår i Norsk institutt
for skog og landskap

Pb. 115, NO-1431 Ås
T: (+47) 64 94 80 00
E: genressurser@skogoglandskap.no

www.genressurser.no

